

TARİH YAZIMI VE ÖĞRETİMİNDE BEN VE ÖTEKİ

Koyun kurt ile gezerdi

Fikir başka başka olmasa

Aşık Veysel

Selahattin Tozlu* -Uğur Akbulut**-Ramazan Kaya**

Özet

Bu etüt, tarih yazımı ve öğretiminde “ben” ve “öteki” kavramlarına ayrılmıştır. Ben ve ötekini, tarihinin belli usuller çerçevesinde ele alması gerekir. Bu da şüphesiz tarih usulüdür. Bu iki kavramı temsil eden taraflar tarih boyunca var olmuş ve bundan sonra da var olacaktır. Bunları değiştirmek mümkün değildir. O halde tarihçi, onları birbirlerine karşı tahrik etmemelidir. Mevcut bilgi ve belgeleri ilmi usuller dahilinde ortaya koymalıdır. Oysa, Türkiye’de bu konu ideolojik olarak ele alınmış ve toplumsal barış zedelenmiştir. Bunlar da, tarihi kullanan veya tarihçi olanlardır.

Anahtar Kelimeler: *Ben, Öteki, Türk Tarihi, Tarihçilik, Türkiye, Mahallilik, İdeoloji, Tarih ve Barış.*

Abstract**“I” And “Other One” In The Teaching And Writing Of History**

The attitude, has been divided into two concept of “I” and “Other One” in history teaching and writing. A historian must take “I” and “Other One” in hand with the help of some certain and definite ways. Of course it is the way of history or the method history. The two concept of “I” and “Others” have been vivid and alive next to the history and they will also be vivid and alive in the future. It is not possible to change them. If so, a historian mustn’t provoke one against the other one. The historian must describe, find out the present information and documants in scientific techniques and methods. Whereas, this subject has taken in hand ideologically and damaged the social piece. And also these are historians or those who use the history.

Key Wors: *I, Other One, Turkish History, Historianism, Turkey, Localism, Ideology, History and Piece*

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi KKEF, Tarih Eğitimi ABD., Erzurum.

** Arş.Gör., Atatürk Üniversitesi KKEF, Tarih Eğitimi ABD., Erzurum.

Ayrıca, üçüncü şahıslar olarak tarihten yola çıkanların veya tarihi kullananların, ben-öteki ilişkisini nasıl sabote edebileceği veya nasıl ölçülü yapabileceği de irdelenecektir. Bu da, tarih ve özellikle Türk Tarihi için mümkün veya muhtemel yanıltma ve yönlendirmeleri anlamaya katkıda bulunacaktır.

Kavramlara Kısa Bir Bakış

Bir mensubiyeti ifade eden “ben” ve “öteki” (=başkası), esasında birbirine bağlı olarak teşekkül etmiş kavramlardır. Bilgi teorisi açısından; insan, “ben”in farkına vardığı veya “ben”i anladığında, “öteki”nin de farkına varmış veya “öteki” olanı anlamıştır. Başka bir deyişle; “öteki”nin farkına varıldığı veya “öteki” anlaşıldığında “ben” de ayırt edilmiş veya anlaşılmıştır. İşte bundan itibaren bir “ben” ve “öteki” vardır. Öteki, ben’in bilgi konusu olarak ortaya çıkabilir. Ancak, öteki, herhangi bir bilgi konusu değil, şeyler arasında bir şey değil; tıpkı “ben” gibi bir suje varlığıdır. Ancak, öteki, herhangi bir bilgi konusu değil, şeyler arasında bir şey değil; tıpkı “ben” gibi bir suje varlığıdır. Yani, bir “alter-ego”, bir başka ben’dir.

Ben ve öteki, doğal bir fark olarak, tıpkı iyi-kötü, hastalık-sağlık, ölüm-hayat gibi her şeyin zıddıyla var ve değerli olmasının bir sonucudur. Yani, ben yoksa öteki de yoktur veya öteki yoksa ben de yoktur. Nitekim, kendisini anlatan herhangi bir ben (=insan), aynı zamanda kendisi olmayanı anlatmaktadır. Bu durumda “öteki”, ya iyi tanınan yahut hiç bilinmeyendir. İster bilinsin isterse bilinmesin, ben öteki’ne, öteki de ben’e bağlıdır. Fakat, ben ve ötekini, illa zıtlıklar terkibi olarak görmemek lüzumu vardır. Bunlar, birbirlerinin teşekkülüne sebebiyet verirken, birbirlerini değerli kılabilirler. Bu değerli kılma birbirlerini kötülerken olabileceği gibi, sadece “insan” temelinden hareket edildiğinde olumlu da olabilir. Hatta, bazen öteki benle aynıleşmek de muhtemel ve mümkündür³.

³ Nermi Uygur, *Edmund Husserl’de Başkasının Ben’i Sorunu*, İstanbul 1972, s. 63; Ali Osman Gündoğan, “Ben ve Başkası İlişkisi”, *Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Dünya Barışı ve Eğitim İlişkileri Sempozyumu*, Erzurum 1996, s. 80-84; Brian Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, ter. İ. Türkmen, Ayrıntı Yay., İstanbul 2001, s. 63-64.

Ben'in İfade Vasıtası Olarak Tarih

Ben'in ifadesi sırasında başvurulan en mühim kaynaklardan biri de "tarîh"tir. Bu haklı atfın nasıl yapılacağı, önemli olduğu kadar, tartışmaya da açıktır. Bazılarına göre; Türk tarihinde, altın çağların uzunca anlatılıp, ezik ve silik zamanların geçiştirilmesi, muhatap (=öğrenci, vatandaş) üzerinde menfi psikolojik tesir yapar. Bir kesim ise, inadına kapandığı "kutsal tarih" alanından vazgeçmez. İkinci tarzın epeyce yanıltıcı olabileceği şüphesizdir. Fakat, birinci tarz da, kurnazlıklar labirentidir: Çünkü; mevzu Türk tarihi ise, Türkiye'de belli kesimler hemen "ideolojik" hislerle, bazılarına "kutsal şeyler üretmek" veya "devlet fetişizmi yaratmakla" suçlar. Mesela; bugünkü Türk vatandaşlarına "Osmanlılık" şuurı verildiği ve bunun da yanlış olduğu, söz konusu iddia sahiplerinin tezlerinden sadece biridir. Yine onlara göre, bugünkü Türkiyelilerin Osmanlı Devleti ile alakası yoktur ve onlar için tarih "Cumhuriyet" ile başlar. Bu iddianın ciddiye alınacak bilimsel hiçbir yönü bulunmadığı gibi, dünyada bunun ciddi örnekleri de yoktur. Zira, herhangi bir milletin kültürü, hayata bakışı, yaptıkları ve yapamadıkları bir yerde kesilemez; yani, tarihi yok sayılamaz⁴. Elbette tarihteki dünya görüşü kabul edilmeyebilir; ama, insanın tarihinden koparılması ve tarihine düşman edilmesi söz konusu bile olamaz.

Bugünkü ben'in kaynağı ve ifade vasıtası olan "tarih" ve "tarihi ben", mutlaka teferruatıyla anlatılmalı, yerine göre aynileşilip bazen de ısrarla reddedilmelidir. Nasıl ki çocuğun kendine güveni için ilkin "beni" sağlam oluşturulmalıdır, tıpkı bunun gibi, milletin kendine özgüveni için de tarihten bilhassa "iyi örnekler" seçilip anlatılmalıdır. Zira, "kötü", örnek olamaz. Bu açıdan kişinin kendi iyileriyle gururlanması en tabii hakkıdır. İşte tarih de, bu anlamda milletin anlatılmasıdır. Burada önemli olan husus, geçmişe her şeyiyle sahip çıkmak ve "geçmişte yaşamak" değil, geçmişteki iyi şeyleri sahiplenmek ve onları bugüne intikal ettirmektir. Bu da ancak "tarih" ile mümkündür. Diğer

---

⁴ Tarihle alakanın kesilmesinin (mesela, Osmanlıdan ayrı Cumhuriyet gibi) muhtemel ve mümkün olumsuzluklarına bk. Doğan Özlem, "Tarihsellik ve Cumhuriyet", *Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci* içinde, İnkılap Yay., İstanbul 1999, s. 24-31; Kemal Karpat, *Osmanlı ve Dünya (Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri)* içindeki "Giriş", haz. K. Karpat, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001, s. 19-20; Engin Geçtan, *Hayat*, Metis Yay., İstanbul 2003, 5. baskı, s. 84.

tarafından, tarihteki hatalar da mutlaka yazılıp anlatılmalı ve öğretilmelidir. Bundan sonrasını ise; muhatap değerlendirecek, bir karar verecek, bugüne aktaracak ve bugünkü hayatın izahında faydalanacaktır.⁵ İşte bu kararın verilmesi ve bugüne intikalinde, tarihin iyi izah edilmiş olması şarttır. Tarihin iyi izahı zaruretinin istisnaları; iftira, uydurma ve gizlemeye başvurmamaktır.

Tarihin Oluşturduğu ve Uğraştığı Ben Ve Öteki

Tarih, hem yaşanmışlığı hem de sahası dolayısıyla, bu kavramların izahına yarayan iyi bir kaynaktır. İlkini; “yaşanmış tarih”, zaten bir “benler mücadelesi” veya olumlu ifadeyle “benler ilişkisi” olarak teşekkül etmiştir. Zira, âdi bir hadisenin yaşanabilmesi bile, olayda en az iki tarafın olmasına bağlıdır. Dolayısıyla tarih, “ben”in, “ben olmayan” veya “diğer ben olan” ile karşı karşıya gelmesi veya bir arada olmasının neticesidir. Bu bakımdan, mesela, “milli kültür” bir “ben”dir ve tarihte oluşmuştur. Öyleyse tarih, benlerin teşekkülünü son derece etkilediği gibi, benlerin bugüne intikaline de zemin hazırlamış ve çağdaş yorumlara yol açmıştır. Bu bakımdan insan, insanlığın bütün fertleri, herkes ve her “ben”, tarihin meydana getirdiği bir yapıdır. Her fert de, kendi tarihinin icap ettirdiği şekilde oluşmuştur. Onun hususiyetleri, başından bugüne kadar devam eden tarihi dolayısıyladır. Mesela, bir Türk için; Türk tarihi, Türklerin yaşadığı coğrafyalar, buraların iklim özellikleri, Şamanilik, Budizm, nihayet de İslam tarihi, Sünnilik ve Şiilik tarihleri bir “geçmiş” oluşturmuştur ve bu geçmiş, “Türkün geçmişinin tarihi” olmuştur. Bugün dünyaya gelen ve büyüyen Türk de, tarihinin ve özellikle “en yakın tarihinin” ona verdiği özelliklere sahip olmuştur. Demek ki tarih, insana ruhunun rengini, dilini, dinini, kültürünü verir ve ona fazla seçme şansı bırakmaz⁶. Bunun gibi, başka tarih ve muhitlerin oluşturduğu öbür benler (=ötekiler) de vardır.

⁵ Tarihin bugünden ayrı tutulamayacağına felsefi ve tatbiki bir yorumuna bk. Ortegay Gasset, *Tarihsel Bunalım ve İnsan*, ter. Neyyire G. Işık, Metis Yay., İstanbul 1998, s. 51-52.

⁶ Mesela, 1917 yılında Rusya’daki karışıklık sebebiyle kendi kaderini tayin hakkını kullanan Kırmılılar, Çelebi Cihan başkanlığında bağımsız bir devlet kurmuşlardı. Beynelmillel bütün haklara ve Vilson Prensiplerine rağmen, bu devlet yıkıldığı gibi,

Şüphesiz bu, ben ve ötekini tamamen tarihe bağlamak (=historisizm)⁷ değil; tarihin inkârına veya yok sayılmasına karşı çıkmaktır. Bu bakımdan, tarihte oluşan ben kaçınılmaz olmakla birlikte, mutlak uyulacak bir “cebirler yekûnu” da değildir. Çünkü, tarih ile insan arasındaki ilişki, karşılıklıdır. Tarihi yapan ve devam ettiren insandır, ama, insan da kendi oluşturduğu tarihin içerisinde oluşur. Dolayısıyla, mutlak bir tarihi determinizmi savunmak mümkün değildir. Aksi taktirde, tarihi değiştirmiş kahramanları anlamak ve onları görmek imkânsızlaşır. Yine de, tarihin oluşturduğu ben anlaşılabilir ve haklı bulunabilir. Ama, “seçme” hürriyet ve hususiyetini kullanacak insan için de ayıklanabilir. Seçme hürriyet ve hususiyeti, insanın en mühim ve müdahale edilemez “zihin” alanıdır. Bununla iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırır ve daha gelişmiş bir anlayış kazanır. Zira, tarih, insana her zaman iyi şeyler bırakmayabilir. Yine de insan, en azından “kültürel psikolojisi”⁸ sebebiyle, tarihin kendisine verdiği benden kolay vazgeçemez. Buna teşebbüs ettiği andan itibaren insanın bir hiç konumuna düşmesi mümkündür. Çünkü, kimlik reddi yalnızca ben ile alakalı olmayıp, öteki ile de irtibatlıdır.

Bir ilim şubesi olarak tarihin alanı ve dolayısıyla tarihçinin işi, bütün “ben”leri araştırmak, bunların ilişkilerini ortaya koymak, anlamak, anlatmak ve yazmaktır. Şüphesiz bunu, söz konusu işleri yapanların, dolaylı ve dolaysız vakalara karışanların, taraf olanların ve nihayet şahitlerin gözüyle aktarmak

---

Çelebi Cihan da hunharca katledilerek naşı denize atılmıştı (Osman Kemal Hatif, “Çelebi Cihan Efendi Merhum”, *Kırım Mecmuası*, 1, 1 Mayıs 1334/1918, s. 12-14). Bu aşıkâr haksızlıkların hala sürmesi, Kırmılılar arasında gayet tabii, anlaşılır ve hak verilir “keskin bir ben” oluşturmuştur. Hatta, Kırmılı Türk ve Tatarların tarihe fazlaca alaka duyması ve içlerinden önemli tarihçiler çıkmasında, bu haksızlıklar tarihinin de payı vardır.

⁷ Oluşumunda mutlaka tarihe atıfta bulunulan “milli kimlik”, “değişmez kimlik” değildir. Zira, “kültür” ve “kimlik” değişen olgulardır. Bu sebeple de, tarihte “değişmemiş millet” olamayacağı açıktır. Bu hususlardaki bazı görtüş ve tartışmalara bk. Jorge Larrain, *İdeoloji ve Kültürel Kimlik, Üçüncü Dünya Gerçeği*, ter. Neşe N. Domaniç, Sarmal Yay., İstanbul 1995, s. 17-51, 222-228; Milay Köktürk, “Modern Mitosun İflası, I-II”, *Türk Yurdu*, 179, Ankara Temmuz 2002, s. 34-39; 180, Ankara Ağustos 2002, s. 29-36.

⁸ Bazıların “kültürel psikoloji” yerine kullandığı “etno-psikoloji” deyimini, esasında “etnik” değil “kültür” muhtevalıdır, veya tarafımızdan “kültür temeli” tercih edildi.

lüzumu vardır. Bu durumda, kaynak ve kaynak bilgisi⁹ ile metot, son derece önem arzeder. Kaynağı anlamak şartıyla, tarihçinin en ahlaki davranışı kaynağa sadık kalmaktır. Çünkü, bilginin sıhhati kadar mühim bir şey yoktur ve bilgiyi veren tarihçi, bunu ispatla yükümlüdür. Bu da ancak, kaynak bilgisinin aynen aktarılmasıyla başlamaktadır. Ondan sonra muhtelif fikir ve kanaatler ortaya konulup değişik yorumlar yapılabilir. Nihayet, tarihçi de bu yorum sahiplerinden sadece birisi olabilir. Aksi halde, bu iş tarih olamaz.

Ben ve Öteki Oluşumundaki Amiller

Ben ve öteki oluşumunda genel amillerin yanı sıra, çok denilebilecek bazı özel tesir ediciler de vardır. Bunlar, insanın bakış ve anlayışını bir anda değiştirebilmektedir. Ancak, burada kısaca genel tesirler ele alınacaktır.

Öğrenen ve eğitilebilen bir varlık olarak insan, ayırt etme çağına kadar ilkin ailesinden birçok bilgi ve değer edinir. Bilahire, çevresinden ve nihayet okul gibi kurallı mekânlardan öğrenir. Bunların çocuk üzerindeki tesirleri ayrı olmakla birlikte, ailenin ve bilhassa annenin etkisi oldukça fazladır. Bu etki, ailenin daha önemli olduğu doğuda, batılılara göre daha fazla hissedilir.

İnsanların hayatı anlama ve anlamlandırmalarında “din” denen inanç bütünlüğünün yeri büyüktür. Bu anlama ve anlamlandırma, milletlerin kültür köklerindeki farklılık ve ayrılığın en temel belirleyicisidir¹⁰. Farklı dinlere ve hatta aynı dinin anlaşılan ve anlaşamayan farklı mezheplerine mensup insan kitleleri, bu bakımdan da bir ben taşırlar. Din mensubiyeti tartışmadan uzak ve saygı gösterilmesi lazım gelen bir benliktir. Keza, hiçbir din ve mezhebe inanmamak da öyledir. Ta ki, diğerlerini zorlamadığı, üzmediği ve hatta buna teşebbüs dahi etmediği sürece, bu saygıyı görmelidir.

Din ve mezhep başlıkları, bütün inançlarda vardır ve bu sonsuza kadar devam edecektir. Çünkü, birçok ölçü ve değer verilerek, insanlardan bunlara inanmaları istenir. Bu ölçü ve değerlere inanan veya inanmayanların aynı anda

⁹ Kaynak ve kaynak bilgisinin tarih etütlerindeki yerine bk. A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, 3. baskı, s. 28-75.

¹⁰ Din(ler)in hem birlik hem de ayrılık vasıtası olabilecekleri hususunda bazı temellendirme ve tarihi örneklerle bk. Mustafa Öztürk, *Tarih Felsefesi*, Elazığ 1999, s. 78-84.

oluşmaya başladığı bir durumda, bir ben ve öteki oluşur. Nitekim, İslam'da Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar ayırımı vardır. Dolayısıyla, bir Müslüman'ın, sırf “mensubiyet” gütmesi tabiidir ve yadırganamaz. İncil'e inanan en ehven bir Hıristiyan da insanları ben ve öteki olarak ayırır. Keza, bir Budist için de durum aynıdır. Fakat, bunların hiçbiri kimsenin mensubiyetini kınayamaz ve kimse tarafından da kınanamaz.

Bu bakımdan Tevrat, diğer kitaplara benzemez. Mensubiyet teorisi pek değişik olan bu kitap, “kötü okuyan” inananlarına, ötekiler için gerilimli emirler verir. Bu sebeple de, dünyanın en tanınmış gerilim ve yansıtma psikologları ile en mühim gerilim teorilerini ileri sürenlerin Yahudi kökenli olması bir tesadüf değildir. Tıpkı, İsrail Devletinin kurulmasından bu yana Ortadoğu'da yaşanan gerilim ve Nazi yöntemlerini yansıtmaları gibi... Buna rağmen, Yahudi beni, bazıları için -ki bunların önemli bir kısmı da Musevi'dir- tedirgin olunacak, ama, inkâr edilemeyecek bir olgudur.

Ben ve öteki olgusunun bir başka kaynağı da, etnik köken veya kabile kökenidir. Etnik benlik, dünyanın son iki asrında etkili olmuş bir harekettir. Oysa, insanın tarihi dikkate alınırca, bu asırlar çok kıymetli değildir. Ama, dünyadaki büyük değişimin bu süreçte yaşandığı ve çağdaş anlayışların bu sürecin ürünü olduğu da bir gerçektir. Dolayısıyla, son iki yüzyılın “millet” ve “milli devlet” anlayışlarının tesiri büyüktür. Ama, son çağda ortaya çıkan “batı kaynaklı” “millet” kavramı, doğuya “sirayet” etmiştir. Ancak, tespiti zaruri bir husus daha vardır: Kavramı ortaya atan Batılılar, bunun içini batı ve doğu toplumları için başka başka planlamış, tatbik etmiş ve etmektedir. Bu anlayış, doğuyu bölme ve sömürme vasıtası olarak değer bulmuş ve bulmaktadır.

Batı ile doğunun “millet” anlayışlarındaki fark, ileri dünyanın ürettiği “yeni” ideolojilerde de hemen göze çarpar. Mesela, bugün dünyada yayılan “küreselleşme”, “postmodernizm” ve Avrupa Birliği, milli kültür ve milli devletle çatışmaktadır. Bu siyasi ve fikri akımlar, mahalliliği kışkırtan ve milliliğe düşman olan bir yapıya sahiptir. Bunun küreselleşme bakımından ne büyük bir zaaf veya “ötekileri aptal yerine koymak” olduğu aşikârdır. Bu bakımdan Türkiye, çok iyi bir örnektir: Türkiye'de mahalli ırkçılıklar tahrik ve

teşvik edilirken; “Türk” sözüne bile¹¹ ırkçılık yaftası asılmaktadır. İlkın aynı ideolojik kaynaktan türemiş bu kesimler muhtelifdir. Bunların milliyeye düşman mahalliyeye dost ideolojileri, bugünkü küresel ideolojiler ile de bağdaşır. Bu ideolojilerin, gayrimilliyeye teşekkül ve teşebbüsleri desteklemesi, iktisadi sömürüye karşı koymayacak bir sosyal altyapı oluşturma arzusudur. Çünkü, milliyeye yapılar sömürgeye engeldir¹².

Şu halde, etnik ötekilik oluşturmak için illa etnik mensubiyet şart olmayabilir. Hatta, etnik ötekiliğe rağmen, başka bir etnik ben yaratmak, bunu kıskırtmak ve hatta onu teröre sürmek de mümkündür.

Ben ve Ötekinin Ayrılmazlığı

Kavramların izahında da ifade edildiği gibi, ben ve öteki, birbirine bağlı ve dolayısıyla birbirinden ayrılmazdır. Fakat, bu basitliğin bir de girifti vardır ki, o da, öteki tarafından belli vasıf ve değerlerle tanımlanan ben veya ben tarafından tanımlanan öteki'dir. İyi, makul ve kötü olarak yapılabilen bu tanımlamalar, genellikle kendi değerlerini taşımayanlara “kötü”, taşıyanlara da “iyi” bakmaktan doğmaktadır. Ama, birbirlerini kâfi tanıma imkânına sahip olmayan benler, birbirlerini kolay tanımlayamazlar. Zira, bilinmeyen şeyler hakkında kanaat ileri sürmek ya çok zordur yahut mümkün değildir. Demek ki, birbirlerini tanımlamak için, evvela benlerin birbirleriyle epeyce münasebeti olmalıdır. İlişkisi olsun olmasın, ben'in bir de öteki tarafından algılanış ve anlatılışı vardır ve bu da, ben'in kendisi için tek başına yaptığı tanımın yetersizliği gerçeğine işaret eder.

Fakat, asıl üzerinde durulması gereken husus, tarafların birbirleriyle alakalı yaptıkları ben ve öteki tariflerinin genelde “olumsuzluk” üzerine inşa edildiğidir. Yani, dünyanın en önemli tarih olayları, birbirlerine “olumsuz” bakan benler arasındaki “kötü ilişki” veya “kötü zanlar” sebebiyle meydana gelmiş ve gelmektedir. Söz konusu olumsuzluğun bugün ve bundan sonra da

¹¹ Son bir örnek olarak bk. Suavi Aydın, “30'ların Tezlerine Geri Dönüş: Anadolu'da ‘Proto-Türkler’in Yeniden Keşfi”, *Toplum ve Bilim*, 96/Bahar 2003, s. 8-34.

¹² Küreselleşme ve bunun Türkiye gibi ülkeler için mümkün ve muhtemel sosyal ve iktisadi sonuçlarına bk. Ali Osman Gündoğan, “Devlet ve Milliyetçilik”, *Doğu Batı*, 21, Ankara 2002, s. 181-193.

devam edeceği ortadadır. Çünkü, ben ve öteki demek, esasında insanlığın kendisi demektir ve bunların birbirleriyle ilişkisi kesilemez. Kesilemeyen ve genellikle olumsuzluklara dayandırılan mesele artık münakaşalıdır, çözümü de mutlaka bu şartlarda gerekir. Çözüm, ben ve ötekini ortadan kaldırmaya tevessül etmekle olamaz. Çözüm, yaşanmış tarih ve yaşanan günde gayet açıktır. Hem yaşanmış tarih hem de yaşanmakta olan hayat, bu tanımları değiştiremediği gibi, bilakis, ben ve öteki diye daha da katileştirmiştir. O halde çözüm şudur: Ben ve öteki olarak kalmak. Çünkü, beni öteki yapmak mümkün olmadığı gibi, kimsenin öteki olmak gibi bir mecburiyeti de yoktur. Öbür taraftan, ilişkiler ayarlanabildiği sürece, ben ve öteki olarak kalmanın en faydalı tercih olduğu ortadadır. Üstelik bu tercih, hem zararsız, hem de insanlığın tarihine ve bugünkü gerçeğine en uygun tercihtir. Yeter ki, ben ve öteki arasında bir körleşme olmasın; ve her ben, kendindeki ötekiyi tanıma teşebbüsünde bulunsun. Fakat, anlaşıldığı kadarıyla, bazılarına ve bu arada da tarihçilere, beni öteki ve ötekini de ben yapmak gibi zoraki bir görev yüklenmeğe çalışılmaktadır. Çağdaş tarihinin “barış”¹³ esaslı bir görevi varsa da, onun asıl işi, tarihte barışmayanları kâğıt üzerinde barıştırmak değildir. Eğer tarihçiye böyle bir sorumluluk yüklenmeye çalışılırsa, bu, okunmaya bile değmeyecek hayali bir tarih projesi ve beklentisidir.

Üçüncü Şahısların Müdahalesi

Benlerin oluşmasında sayılan faktörlerle birlikte, bir başka ben olarak, üçüncü şahısların müdahalesi önemlidir. Bunlar; mütefekkir, köşe yazarı,

¹³ Aynı yazarca tekrarlanan bu “doğru” tespiti bk. İlhan Tekeli, *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Yay., İstanbul 1998, s. 92. Fakat, bu doğru anlayışa bazı kuruluşlar da dikkat etmelidir. Tarih Vakfı Yayınları’nın bir kitabında, Osmanlıların yaptığı “Ermeni kitle katliamları” sürekli iddia edilir (Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, çev. A. Berktaş, İstanbul 1998, s. 15, 31). Aynı yayınevinin bir başka kitabında, *Türk ırkçılığı* dayatmasına karşı *Kürt milliyetçiliğinin* doğduğu, “çok iyi yakalanmış” imiş (Kemal Kirişçi-Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu*, ter. A. Fethi, İstanbul 1997, s. 111). Türkçe mahrumu tercümedeki Alevilerle ilgili şu iddialar, haddini epey aşan ifadelerdir: “Onları Müslüman olarak bile görmeyen Sünniler tarafından reddedilen -kimi zaman katliama bile uğrayan- Aleviler... Türk toplumunun temel bileşenlerinden biridir” (Copeaux, *a.g.e.*, s. 245).

romancı, sosyolog, antropolog ve nihayet tarihçi olabilirler. Bu bakımdan tarihçi veya tarihle uğraşan üçüncü şahısların; benler arasına girmesi, onları kendi içlerinde veya birbirlerine karşı tanımlaması, bazı fikirlerle teşvik etmesi mümkün ve pek mühimdir. Bu halde “olumlu” tanımlama mazarratlı değilse de, “olumsuz” tanımlamanın ciddi mahzurları vardır. Zira, tarihçi, “bilen” olarak insanları bölmekte ve birbirlerine karşı kıskırtmaktadır. Bazen bu, yanlış bilgi, kasıt ve iftiraya dayanılarak da yapılmaktadır. Bunun başlıca sebepleri; meslekten olmamak ve peşin hükümlü (=din, etnik kök, mezhep, siyasi tercih vb.) davranmaktır. Oysa bu, “barışçı çağdaş tarihçinin” tercihi olamaz. Zira; “tarihçilik, küçük sansasyonel birikintilerin, toplumun aklını çelmeye yönelik söylentilerin, kaynağı meçhul ve şaibeli rivayetlerin, yalan ve iftiranın tarihi gerçek olamayacağını bilmekle başlamaktadır”¹⁴.

“Mensubiyet” veya “etnik ben” oluşturma teşebbüslerinde tarihçiler için her zaman açık bir kapı vardır. Bu, mensubiyet tanım ve tanımlarında sık atıfta bulunulan “tarih” kapısıdır. Mensubiyet, “kabul edilmiş” bir olgu olarak, tartışmaya da açıktır. Çünkü, “kabul edilen mensubiyetin” “tespit edilebilen mensubiyet” olabilmesi, onun başkaları tarafından da “makul” görülmesini sağlayacaktır. Mensubiyetin kabul veya tespitinde başvuru en mühim değer kaynağı, şüphesiz “tarih” olmaktadır. Bugünkü herhangi bir insan veya topluluk, kendisini “şöyle bir ben” olarak tanıyıp tanıtabilir ve bunda da hürdür. Ama, onun yaptığı “şöyle bir ben” tanım ve tanıtımında ilk kaynak “tarih” olduğuna göre, o zaman onun “tarihteki yapıp etmelerinden” bağımsız bir “ben” tanımını çok da kabul edilebilir değildir.

İşte bu noktada, “kabul edilmiş ben”, “tespit edilebilen ben” olmalıdır. Bunun için de tarihe başvurulmalıdır. Çünkü, kendisini tarihe başvurarak tanımlamak zorunda olan ben, tarihi yanlış anlatmaya veya değiştirmeye tevessül edebilir. Oysa, kişi veya topluluk kendisini “şöyle bir ben” diye tanıtmakta hür olmakla birlikte, tarihi tahrif etme hakkı yoktur. Bu sebeple işin bu noktasında ilk görev tarihçilere; ondan sonra da sosyolog, antropolog ve diğer sosyal bilimcilere düşmektedir. Bu, “bir millet var etme” veya “bir millet

¹⁴ Dursun Ali Akbulut, “Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Araştırma Metodu Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Millî Kültür*, 81, Ankara Şubat 1991, s. 42.

yok etme” harekâtı değil; bilakis, “şöyle bir ben” olduğunu söyleyeni test etmedir. Demek ki, bir “mensubiyet” tanımının, “mensup olanın” veya “kabul edenin” iddiasına uygunluğu tartışılır ve test edilebilirdir.

Şu halde tarihçiler, bu bakımdan ehemmiyetli bir işle uğraşmaktadır. Tarihçilerin benler arasına girmesi ve onları kışkırtması bakımından Türkiye Tarihi çalışmalarında verilecek hayli örnek vardır. Fakat, sadece ana fikri ortaya koymak için, aşağıdaki misal yetecektir:

Osmanlı Ermenileri hakkındaki bazı Osmanlı belgelerinin nasıl kritik edilerek kullanılacağına dair son bir çalışma¹⁵, bilhassa Ermeniler açısından alaka çekiciydi Bu makalede sözü edilen belgelerin niçin “yazarın dediği gibi değerlendirilemeyeceği”, bir belgenin yazar tarafından aşağıdaki gibi sunulduğu dolayısıyla, haktır:

Belge, Amasya mutasarrıfının 1895 yılı bir raporu olup, yöredeki Ermeni hadiselerinin sebepleri üzerinde durulmaktadır. Mutasarrıfa göre; yöredeki Aleviler, bu olaylarda Ermenilerle birlikte hareket eden ve “inançları İslam’a göre düzeltilmesi gereken” unsurlardır. Yazarın sunuşu böyle olmasa da, ifadeleri yumuşatarak aktarmayı uygun bulduk. Çünkü, yazar, belgeden “aynen” şu sonuçları çıkarmıştır:

1-Mutasarrıf, bölgedeki şüpheli iki kesim arasında bağ kurmaya çalışıyor. Biri, *Sünni zulmü ve güvensizliğinin yüzlerce yıllık hedefi olan Kızılbaşlar*, diğeri görece yeni, milliyetçi Ermeni komitacılar.

2-Bir kesimle, etkin olarak “hıyanet içinde” olarak görülen Ermenilerle ilgili en kötü korkular, bir diğer kesime, potansiyel olarak hain olarak bakılan Kızılbaşlara yansıtılıyor.

3-Kızılbaşlar, yüzyıllardır yanyana yaşadıkları Ermenilerle iyi ilişkilere sahip olabilirler. Hatta, kimileri *din değiştirmiş Ermeniler de olabilir*. (Mutasarrıfın gözden kaçırdığı bir nokta).

---

¹⁵ Bu son makaleye bk. Selim Deringil, “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni Sorununu Çalışmak Ya da Belgenin Gırtlığını Sıkamak”, *Toplum ve Bilim*, 91/Kış 2001-2002, ter. E. Gürbüz, s. 122-141.

4-Gerçekten de Kızılbaşlar ile Ermeni komitacıları arasında bir işbirliği söz konusudur¹⁶.

Yazarın bu iddialı değerlendirmeleri şu sonuçlara yol vermektedir: Yazar, belgeleriyle birlikte en az “birkaç cilt büyük boy kitap” tutacak bir konu olan Osmanlı Sünnileri ile Osmanlı Alevileri arasındaki meseleleri, bir cümleye indirmiştir. Fakat, yüzyıllarca “Sünni zulmü gören Aleviler” ile alakalı kayıt, katiyen bu belgede yoktur. Şu halde, yazar, peşin hükümlerle meseleyi çözmüş ve Sünnilerin Alevilere yüzlerce yıl zulüm ettiğine karar vermiştir. Fakat, asıl sıkıntı, bu çok iddialı çıkarımda değildir. Tarihçi yazar, bir “bilen” olarak hala birlikte yaşayan Alevilerle Sünnilerin arasına girip; “Sünnilerin Alevilere yüzyıllardır zulmettiği” hükmünü vermiştir. Şimdi, profesyonel bir tarihçinin verdiği bu bilgiyi edinen bir Alevinin, Sünnilere; “sadece vatandaş bilinci içinde” dostluk duymasını sağlamanın nasıl ve ne vasıta ile mümkün olabileceğini tahmin etmek bile güç. Demek ki, benler arasına girmek ve onları birbirlerine karşı bilhassa motive etmek, çoğu kere tarihçilerin de yaptığı bir şeydir ve asla normal karşılanmamalıdır.

Bu tarihçi iddiasının akademisyenler arasındaki tesiri, bilgiyi verenin profesyonel olması dolayısıyla, halk üzerindeki göre daha fazladır. Çünkü, Türkiye’de ahaliden olup da tarihe alaka duyanların çoğu, en azından ağır dilleri sebebiyle, akademik eserleri okuyamamakta ve okuduklarından da bir şey anlayamamaktadır. Üstelik böyle bir anane de yoktur. Ayrıca akademik tarihçiler, özellikle münakaşalı konularda yazara göre eser seçmektedir. Zira, bunu icap ve hatta cebrettiren -yukarıdaki gibi- birçok gerekçe vardır.

Yine yazara göre; yüzyıllardır yanyana yaşayan Aleviler ile Ermeniler arasında iyi ilişkiler söz konusudur da, iki yüzyıllardır yanyana yaşadıkları Sünnilerle niçin iyi ilişki söz konusu bile olmuyor? Ayrıca, mutasarrıfın gözden kaçırıp yazarın keşfettiği, “bir kısım Alevileşmiş Ermeniler” ihtimali de çok mühimdir. Yazarın yüzyıllardır Sünni zulmüne maruz bıraktığı Alevilik ve Alevilerin ne tür bir çekiciliği olabilir ki, Ermeniler, birinci sınıf ezilmişlik yerine ikinci sınıf ezilmişliği tercih ediyorlar? Kaldı ki, böyle bir iddia,

¹⁶ Deringil, “aynı makale”. s. 127-128. Metin “aynen” alındığından, bozuk Türkçe de aynen kalmıştır.

Türkiye'deki Alevileri "eski anarşist Ermeniler" ile alakalandırarak onları şaibe altında bırakır. Çok daha önemlisi, Türkiye'deki son terör olayları dolayısıyla sıklıkla gündeme getirilen "sünnetsiz teröristler" olgusunda da kullanılabilir bir malzeme olabilir.

Demek ki, tarihçi, yazdıkları ve iddia ettiklerinin nereye varıp nelere yol açabileceğini iyice tartmalıdır.

Ben ve Öteki İlişkisinin Ayarlanabilirliği

Ben ve ötekinin ayrılmazlığı kadar, birbirleriyle olan ilişkileri de kaçınılmazdır. Dolayısıyla, tarih, bu ilişkinin incelendiği alandır. Geçmişte iyi, makul ve kötü örnekleri bulunan bu ilişki, bugünkü tarihçiler için dengelenebilir. Bilhassa "kötü ilişkilerin" tekerrür etmemesi veya en aza indirilmesi bakımından, böyle bir yol son derece lüzumludur.

Bu bakımdan, tarihçi sınıfı, anlatma, eğitip öğretme ve nihayet yazma sırasında bu hususlara azami dikkat etmelidir. Tarihçi, benler arasına, "taraf tutan bir ben" olarak girmemeli, elinden geldiğince gerçeği anlatmalı ve gizlememelidir. Çünkü, bilginin sıhhati, tarih ilmini bir efsane ve yazarın hayal âleminde uydurduğu bir roman olmaktan çıkarır. Bu da, ancak yazara, yazdıklarını ispat ettirmekle mümkündür. Oysa, ahlaki olarak her tarihçi zaten yazdıklarını ispata çalışmalı veya muhatabına yardımcı olmalıdır. Bu bakımdan ilk İslam tarihleri dikkat çeker: Anlatılan her vakada; şahitler, şahitlerin hayatı, itimat edilirliliği, vakayla alakaları ayrı ayrı belirtilir, vakanın farklı rivayetleri sıralanır, okuyucuya sunulur ve nihayet müellif, kendi kanaatini belirterek vakayı bitirir. Bu öyle bir hal almıştır ki, mesela Taberi, üç satırlık bir vaka için, vakadan çok "ravi" sıralamıştır¹⁷. Abartılı görünen bu ravi zincirinin sebebi, şüphesiz bilginin sıhhatini sağlamaktır. Fakat, olayı her yönü ve şekliyle okuyucuya aktarmak ve ona seçme hakkı tanımak amacı daha kıymetlidir. Çünkü, her insan gibi tarihçinin de ilk düsturu insaf, bunun şartı da peşin hükümlü olmamaktır. Peşin hükümsüz tarihçi, muhatabına seçme şansı bırakarak onun düşünme alanını kapatmaz. Oysa, peşin hükümlü tarihçi;

¹⁷ Teferruatı İslam tarihlerinde bulunan bu ananeye bk. Togan, *a.g.e.*, s. 146 v.d.

meseleyi çözmek istemez, çözmek için çaba harcamaz, yardımcı olmak istemez ve buna tenezzül de etmez.

Tarihçi veya tarih yazarlara, benler arasındaki ilişkiler etüt edilirken, “kendini öteki yerine koymak” demek olduğu ileri sürülen “empati” tavsiye edilmektedir. Liberallerin, sosyalistleri de memnun etmek için ortaya atıp çekici gösterdiği bu öneri, tarihi metoduyla bilenler bakımından hem yeni değildir, hem de zaten uygulanmaktadır. Çünkü, bir olayı tarafsızca yazmak veya öğretmek için, illa “öteki” değil “tarihçi olmak” kâfidir¹⁸. Fakat, Türk tarihi söz konusu olduğunda, belli ideolojik çevrelere mensup tarihçi veya tarih yazarların, hemen bir karşı taraf üretip kendilerini o tarafa koymaları esef vericidir. Mesela, bu çevrelerin Ermeni meselesi, inahalli ırkçılıklar ve Pontus gibi meselelerdeki tavrı hemen tamamıyla benzerdir. Bunlar, peşin olarak Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti ve Türkler aleyhindedirler. Fakat, muhtelif unsurların bulunduğu bir ülkede “merkezi unsur” istemiyor ise, toplum barışı temin edilemez. Bu isteksizlik merkezi unsur dışındaki unsur ve unsurlarda varsa, o zaman “terör” doğar ve “ortak yaşama zemini” zedelenir. Nihayet, merkezi unsur meseleye el koyarak çözüme kavuşturur. Bundan da, Ermeni meselesi örneğindeki gibi, hiçbir unsur fayda görmez.

Bugün Türkiye’de yaşananlar ise, farklı zeminlerde farklı vasıtalarla yürütülen ve vatandaşları çatışmaya sürüklemeyi amaçlamış senaryolardır. Buna bir altyapı olmak üzere epeyce de “uydurma” veya “iftira tarihler” yazılmıştır. Hatta, bu iftira tarihlerin önemli bir kısmı, “devlet üniversitesi” adlı kuruluşlarda çalışan profesyonellere aittir. Bu tezleri “resmen” kabul etmeyenlerin, üniversitelerde çalıştırdığı ve çoğu kere “profesyonellere” tercih ettiği bu iftiracılar, pek cesurdur. Hatta, benzer yaftalarla Türk tarihini

¹⁸ Profesyonel tarihçiler için anlamlı olmayan “empati”, tarih eğitimi ve öğretimi açısından da epeyce münakaşa edilirdir. Fakat, tarihçiler için “tahaddüs (=sezgi, intuition)” söz konusudur. Bu, kişinin mesleği ile yıllar alan mesaisi neticesinde, bir “tarihi noksanı” ikmal etmek üzere ileri sürdüğü “faraziye” demektir, ve, bilahire yanlışlığı ispat edilse bile, tamamen ilmidir. Bu konudaki eski ve yeni yorumlara bk. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet Yay., Ankara 1984, 5. baskı, yay. O. F. Köprülü, s. 3-4; Togan, *a.g.e.*, s. 17; Keith Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Dost Yay., Ankara 1997, ter. B. S. Şener, s. 54’te geçen “deneyimsel anlamalar (=tentative understandings)”, sezgidir.

karalamayı görev edindiği anlaşılan bazı “özel tarih kuruluşlarının”, bazı siyasi iktidarlarca olağanüstü desteklenmesi daha şaşırtıcıdır. Diğer yandan, “milliliğe düşman mahalliliğe dost” bu kuruluşların, hem Birleşmiş Milletler hem Avrupa Birliğinin bazı alt kuruluşları ve hem de “alakasız” birçok Avrupa ülkesinden devletin bile alamadığı yardımları alıyor olması, epeyce anlamlıdır. Böylece, Türk tarihi üzerinden asli unsura edilen hücumların, küresel akımlarla aynı tarzda yürümesinin muhtevası da açığa çıkmaktadır.

Bütün bunlara rağmen, tarihçinin iki önemli meselesi vardır: Biri; milli tarih içindeki benler, diğeri de milletler arası benler karşısında alınacak vaziyettir. Bu vaziyet alışın da iki meselesi bulunmaktadır. İlki; tarihteki benleri anlatırken takınılacak tavır, ikincisi de; bugünkü tavidir. Tarihçi, tarihi benlerin değerlerini çağdaş değerlere uygun bulmasa bile, onları anlamalı ve öyle değerlendirmelidir. Bugünkü benler karşısındaki tavır ise; başkalarını zorlamayan herkesin varlığına, inancına, hürriyetine, kendini ifade etme ve geliştirme arzusuna saygı duymak olmalıdır. Ama, bir kişi olarak tarihçinin de bunların düşünce temelini yanlış bulmak, hakkıdır. İşte bu tarihçilik, herkesle yaşamak ve herkesi yaşatmaktır. Hele, Türkiye gibi tarihin ciddi temeller attığı büyük bir ülkede, buna çok ihtiyaç vardır. Aksi halde birlikte yaşama zemini zedelenir. Bu da, tarihle alakası olmayan veya tarihi bir ilim değil ideolojik bir araç yapanlar yüzünden meydana gelebilir.

Bu noktada, benler ilişkisinin daha düzenli olması, hem tarihçinin hem de başkalarının bazı “ortak değerler” üzerinde anlaşmasına da bağlıdır. Bu değerler, hemen herkesin makul sayabileceği şeyler olmalıdır. Böylece, ideoloji veya benzer hastalıklardan kurtulmak için de bir zemin bulunabilir. Çünkü, ideoloji, çoğu zaman gizlense bile, yapısı gereği kesin değer olarak ileri sürülmektedir.

O halde, “hemen herkesin makul sayabileceği değerler ve bunların kaynağı nedir” gibi, haklı bir soru sorulabilir. Bu değerler; a-Temel ve doğal değerler, b-Çağdaş değerler olarak, iki başlıkta toplanabilir. Bu değerlerin kaynağı ise; insanlık tarihi ve buradan kalan tecrübeler, inançlar, sosyo-ekonomik ve siyasi sistemler; hülasa, dünü ve bugünüyle insanlık tarihinin bizatihi kendisidir.

Doğal ve temel değerler, maddi veya metafizik olgular olarak bazen birbirlerine benzer ve birbirlerini ihtiva ederlerse de, her biri kendi içinde bir bütünlük gösterir. Keza, temel ve doğal değerler, kısmi farklarla her devir için aranabilir olmakla birlikte; çağdaş değerler çoğu kere muasır devirlerde aranır ve tarihçiler bakımından anahtar hususiyetindedir. Mesela; temel değerlerden olan “adalet” veya “inanç hürriyeti” her devirde aranabilir. Ama çağdaş bir değer olan “demokrasi”¹⁹ veya “demokratik seçim” her devirde aranmaz. İşte, böyle değerleri olmayanların ve bunlar içinde de tarihçilerin, bu değerlerin yerini ideolojilerle doldurmayı denemesi doğaldır.

Son Söz

Tarih kayıtlarıyla ilk insandan bugüne kadar varlığı anlaşılan ben ve öteki, sonsuza kadar varolacaktır. Zira, insanlık tarihindeki bunca tecrübeye ve dünyanın bugünkü haline bakarak, ben ve ötekinin olmaması muhtemel bile görünmemektedir. Hatta, böyle bir faraziyenin, dünyada veya herhangi bir ülkede, ütopya kadar bile ihtimali yoktur. Bu ihtimalsizlik, belki tarihin yeniden başlaması ve işaret zamirlerinin ortadan kalkmasıyla “denenebilir” olacaktır. Yahut, birkaç asırdır dünyada hor görülen “metafizik izahlara” ihtiyaç olduğu kavranırsa, o zaman bu ilişkinin düzelmesi ümit edilebilir. Çünkü, bu düşmanlıkların bir kaynağı da, yüzyıllardır insanı “ruhsuz cisim” yerine koyan ve hala benimsenen “sakat” anlayıştır. Sürekli birbiri aleyhinde bulunan ben ve öteki, herkes için zararlıdır. Dolayısıyla bu ilişkinin, hiç olmazsa belli insani

---

¹⁹ Mesela, Osmanlı hanedanında demokrasiye arayan ve tabiatıyla bulamayan bir yazar, “Osmanlı hanedanı demokrasiye, yani demokratik saltanata, yani meşrutiyete yakın olsaydı, ona daha bir yakınlığımız olurdu” ifadelerinden sonra, Osmanlı hanedanının meşrutiyeti bile benimsemediğini, bundan dolayı Cumhuriyet vatandaşlarının Osmanlılarla özdeşleşmesinin sakıncalı olduğunu belirtir (Sina Akşin, “Tarih Öğretimimizde Temel Paradigma Sorunu”, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, haz. S. Özbaran, Dokuz Eylül Yay., İzmir 1998, s. 67-68). Doğru gibi görünen bu yaklaşım, zorlamadır: İlkın, Cumhuriyet vatandaşlarının özdeşleşip özdeşleşmemek hususundaki meseleleri Osmanlı hanedanı ile değil, Osmanlı toplumu iledir. Diğer yandan, demokrasi tarihinde Osmanlılarla çağdaş kaç “krallıkta” demokrasi olduğu ve Türkiye’de demokrasinin ne zaman “denenir” hale geldiği de mühimdir. Şüphesiz Osmanlılar demokrat değildi, dahası olamazdı. Çünkü, padişah veya krallardan demokrasi değil; adalet, namus, can ve malı koruma gibi şeyler beklenir.

ölçülere bağlanması, hemen herkesin temennisidir. Bu da, eğitimciler ve onların bir parçası olan tarihçilere mühim görevler yükler. Bir eğitimci olan tarihçi; ilkin milli, demokrat, liberal fikirli ve temel insani değerleri benimsemiş; sonra da bu değerler arasındaki mümkün ve muhtemel anlaşmazlıkları çözmüş olmalıdır. Sağlam karakterli, toleranslı, umum taassuplardan uzak ve peşin hükümsüz tarihçi; hem ülkesinde hem de dünyadaki bu düşmanlığı körüklemeyebilir. Zira, tarih, düşmanlık üretme merkezi değildir; ama, külli unutulmuş diye de yaşanmamıştır. Tarihçi, kendi tarihini unutturmayarak milli benini, tarihten düşmanlık üretmeyerek de öteki benlerini korumuş olur.